

MOLIM? JA I STEREO TIPI?

Metodika za nastavnike viših razreda osnovne škole i srednjih škola

Lucie Bilderová

MOLIM? JA I STEREOTIPI?
METODIKA ZA NASTAVNIKE VIŠIH RAZREDA OSNOVNE ŠKOLE I SREDNJIH ŠKOLA

AUTORICA: LUCIE BILDEROVÁ
PREVOD: MAŠA MARKOVIĆ
LEKTURA I JEZIČKE KOREKCIJE: MARKO RADOVANOVIĆ
KONZULTACIJA: GORDANA ANIČIĆ, VERNES VOLODER
GRAFIKA: MARIE STAVINHOVA

IZDAVAČ: MULTIKULTURNI CENTAR PRAG I NANSEN DIJALOG CENTAR MOSTAR, PRAG / MOSTAR, 2014.
ŠTAMPA: TRIBUN EU S.R.O. (WWW.LIBRIX.EU)

**METODIKA JE PODRŽANA FINANSIJSKIM SREDSTVIMA MINISTARSTVA VANJSKIH POSLOVA ČEŠKE
REPUBLIKE U OKVIRU PROGRAMA TRANSFORMACIJSKE SURADNJE ČEŠKE REPUBLIKE.**

ISBN 978-80-87615-50-8

TRANSITION
Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic

PREGLED AKTIVNOSTI

AKTIVNOST	STRANICA	VRIJEME TRAJANJA	VARIJACIJSKA AKTIVNOST	STRANICA	NOTES
I Uvod u radionicu	9	5 min.	I -	-	
II Body moving	10	10 min.	II Bingo	23	
III Šta sve (ne) primjećujemo?	12	10 min.	III Koju boju vidimo?	25	
IV Šta vam pada na pamet?	14	20 min.	IV Lud, zbunjen, originalan, normalan	27	
V Nejednakost ili...?	19	40 min.	V -	-	
VI Evaluacija	21	5 min.	VI -	-	

PROGRAM INTERKULTURNOG OBRAZOVANJA ZA OSNOVNE I SREDNJE ŠKOLE

Metodika Molim? Ja i stereotipi? je namijenjena pedagozima koji su uključeni u nastavni proces kako viših razreda osnovnih škola, tako i svih razreda srednjih škola, te osobama koje rade sa djecom a žele da se upoznaju, nauče metodiku i usavršavaju prema posljednjim tokovima interkulturalnog obrazovanja, eksperimentalne pedagogije i kritičkog razmišljanja. Cilj ove radionice u pedagoškoj praksi je da građi svijest učenika o multikulturalnosti i vezama društava sa njom, motivirati ih, usmjeriti njihov interes prema različitostima među ljudima i usmjeriti ih da razmišljaju o svim mogućim aspektima svog društva. Ujedno, cilj je podsticati učenike da prihvate pravo na različitost, tako što će se razvijati sposobnost empatije i razumijevanja drugih, što predstavlja put ka solidarnosti.

KONTEKST METODIKE I NA ČEMU JE ZASNOVANA

Naša ideja interkulturalnog obrazovanja je zasnovana na transkulturalnom pristupu

i na metodi eksperimentalne pedagogije. **Transkulturalni pristup**, odnosno pristup višestrukosti identiteta, baziran je na razvoju ličnosti pri multikulturalnom obrazovanju. U praksi to znači ukazivati na različite perspektive, poglede i reflektirati ih kroz vlastito iskustvo. Razlike u ponašanju i u tradicijama nisu zasnovane isključivo na pripadnosti određenoj etničkoj grupi (državi), ali su i posljedice šireg socijalnog konteksta - društvenih uloga, pripadanja određenim grupama itd. U našem edukativnom kontekstu ovaj pristup često koristi lične stavove, a pogotovo autentične situacije i zbog toga je u ovoj metodi istaknuta individualnost svakog čovjeka, koja je formirana njegovim vlastitim iskustvima i okolinom u kojoj živi.

Eksperimentalna pedagogija koristi „doživljaj“ kao sredstvo vaspitanja i obrazovanja. U našoj radionici ističu se aktivnosti učenika i procesi vaspitanja usmjereni prema vlastitim doživljajima koji se koriste za razvoj ličnosti. Radi se o svjesno

vođenom postupku, zahvaljujući kojem je kroz igru u grupi sa učenicima moguće postići unaprijed zadane pedagoške ciljeve.

Ne želimo dijeliti društvo na „nas“ i „njih“, niti definirati postojeće (kulture, etničke, socijalne itd.) grupe i upozoravati na razlike između njih. Ne želimo ni osporavati postojanje kulturnih razlika između ljudi ali, u našem poimanju, svi pripadamo istoj grupi - grupi ljudi, kojoj ne prethode podjele. Istražujemo kako u toj zajednici funkcioniramo kao pojedinci, kako se formiramo kao osobe u odnosu na ostale pripadnike iste grupe - zato koristimo isključivo „mi“, a nikako „oni“.

OPĆI CILJEVI PROGRAMA SU:

- Graditi osjećaj za sopstvenu refleksiju i sposobnosti da učenici razmišljaju kako o pozadini i uticajima koji čine, stvaraju i mijenjaju njihove ličnosti, tako i o načinu stvaranja vlastitih mišljenja, stavova, vrijednosti i načina na koji oni utiču na sliku nas samih, na predstavu o drugim ljudima i na naše ponašanje.
- Graditi svijest učenika o multikulturalnosti, uključujući motiviranje učenika da razmišljaju o razlikama među ljudima i o njihovom društvu u svim mogućim oblicima. Podsticati učenike da prihvate pravo na različitost, tako što će se razvijati sposobnost empatije i razumijevanja drugih, što je put prema solidarnosti.
- Razvijati sposobnost kritičkog razmišljanja učenika i procijenjivanja stvarnosti, gdje se ističe kako nepristrasnost, razumijevanje i kritička selekcija informacija, tako i refleksija sopstvenih i tuđih stavova i mišljenja.

NA KOJI JE NAČIN METODIKA STRUKTURIRANA?

Ova metodika je sačinjena od šest aktivnosti i osmišljena je kao obrazovna radionica koja se održava jednokratno u višim razredima osnovnih škola i u svim razredima srednjih škola. **Trajanje radionice je 90 minuta.** Određene aktivnosti mogu biti zamjenjene drugim aktivnostima koje su navedene na kraju metodike (tzv. varijacijske aktivnosti). Aktivnosti, također, mogu biti korištene samostalno prilikom redovnog izvođenja nastave.

U ovim aktivnostima naglasak je stavljen ne samo na aktivno učešće učenika već i na učvršćivanje doživljaja i njihovo prenošenje u svakodnevnu praksu. Iz tog razloga, u svaku aktivnost je uključena i refleksija te su preporučena pitanja i ponuđeni savjeti kako refleksiju sprovesti.

Metodika je nastala u okviru programa **Prevenција ksenofobnih istupa i podrška**

civilnom društvu u Bosni i Hercegovini koja ima za cilj prevenciju etnonacionalizma u Hercegovачko – neretvanskom kantonu. U 2014. godini projekat realizira Multikulturni centar Prag u suradnji sa Nansen dijalog centrom Mostar, a podržan je od strane Ministarstva vanjskih poslova Češke Republike u okviru Programa transformacijske suradnje Češke Republike.

Multikulturni centar Prag (MKC Prag) je nevladina, neprofitna organizacija, koja se bavi pitanjima suživota ljudi iz različitih kultura u Češkoj Republici i drugih dijelova svijeta. MKC Prag je osnovan 1999. godine i od samog početka neprestano obogaćuje ponudu obrazovnih, kulturnih i informacijskih aktivnosti. Za studente, nastavnike, bibliotekare, ali i za široku javnost priprema radionice, kurseve, međunarodne seminare, diskusije, književne večeri, internet stranice o migraciji ili o multikulturalnom bibliotekarstvu.

Više informacija na: www.mkc.cz
i www.migraceonline.cz.

Nansen dijalog centar Mostar (NDC Mostar) je nevladina, neprofitna organizacija, koja je dio Nansen dijalog mreže. NDC Mostar u budućnosti vidi društvo u Bosni i Hercegovini kao društvo koje omogućava jednake prilike svim građanima bez obzira na nacionalnu, vjer-

sku, političku, rodnu ili socijalnu pripadnost; društvo koje omogućava kvalitetan nediskriminirajući obrazovni sistem, zasnovan na poštovanju ljudskih prava; društvo u kojem je politički prostor demokratski i otvoren svim građanima, grupama i organizacijama; društvo u ko-

jem su državne institucije profesionalne i nude najbolje usluge koje rješavaju sukobe mirnim putem.

*Više informacija na:
www.nansen-dialogue.net/ndcmostar.*

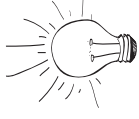
AKTIVNOST I UVOD U RADIONICU

VRIJEME TRAJANJA AKTIVNOSTI
5 minuta

POMAGALA
- nikakva
- pomagala

CILJEVI AKTIVNOSTI:

1. Upoznavanje sa osnovnim informacijama o radionici te se obrazlaže kontekst aktivnosti.
2. Upoznavanje sa pojmovima "multikulturalno" i "stereotip".

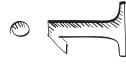
KARAKTERISTIKA AKTIVNOSTI

Uvodna aktivnost radionice u kojoj predavač učenicima predstavi ideju radionice. Prilikom ove aktivnosti otvaraju se teme poput stereotipa ili multikulturalnog društva.

POSTUPAK

Predavač uputi riječi dobrodošlice učenicima u radionici. Priprema prostora u učionici – na sredini učionice se napravi krug od stolica. Učenicima se objasni da će uslijediti program „Molim? Ja i stereotipi?“ u trajanju od 90 minuta, u formi igara, koje su praćene mnogim diskusijama. Uvod u radionicu je bitan kako bi učenici shvatili zašto se radionica u njihovom razredu održava. U tom trenutku poželjno je da budete konkretni i da razgovarate jezikom učenika: teme o kojima će se raspravljati tokom radionice su im već poznate iz društvenih predmeta nastavnog procesa ili su o njima već čuli drugdje.

Radionica nastoji da ove teme predstavi na zabavniji način ali tako da učenici imaju mogućnost da o tim temama intenzivnije razmišljaju jer u okviru normalne nastave za to često nema vremena. Predavač navede da će se u okviru radionice baviti stereotipima, njihovom definicijom i kako nastaju i da će se baviti životom u multikulturalnom društvom. Poželjno je navesti šta znače riječi „stereotip“ i „multikulturalno“, s obzirom da učenici često ne poznaju njihovo konkretno značenje.

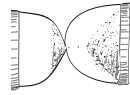
DODATNE INFORMACIJE O TEMI

Multikulturalno obično znači prihvatanje ili podržavanje kulturne raznolikosti i bo-

gatstva kultura. Spoj „**multikulturalno društvo**“ opisuje društvo u kojem zajedno žive predstavnici različitih kultura ili nacionalnosti, a istovremeno različite kulture/nacionalnosti su međusobno tolerirane i prihvaćene.

Stereotip je način razmišljanja povezan sa navikom, koji pojednostavljuje realnost i pridjeljuje svim članovima grupe jedinstvenu karakteristiku bez obzira na individualne osobine pojedinačnih članova grupe. Često se radi o zatvorenom, nepromjenljivom stavu, koji je obično preuzet (od roditelja, škole ili iz medija), te ne proizilazi iz vlastitog iskustva. Negativni stereotip se naziva predrasuda.

AKTIVNOST II BODY MOVING

VRJEME TRAJANJA AKTIVNOSTI

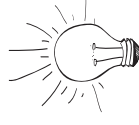
10 minuta

POMAGALA

- kartice sa životinjama

(nacrtane ili napisane), količina ovisi o broju učenika u učionici; kartice su uvijek u paru (na primjer: dva majmuna, dvije žirafe, dvije kokoši i sl.).

CILJEVI AKTIVNOSTI:

1. Razvijanje sposobnosti empatije govorom tijela.

KARAKTERISTIKA AKTIVNOSTI

Učenici se podijele u parove a zadatak im je da u paru poput ogledala oponašaju pokrete drugog.

POSTUPAK

Predavač objasni učenicima da je tema koja će se u ovoj aktivnosti obrađivati stereotip, a aktivnost je povezana sa našom sposobnosti empatije. Vježbat ćemo sposobnost uživanja u situaciju druge osobe. Predavač prvo organizuje da se stolice i klupe sklone u stranu, kako bi se u učionici oslobodio prostor. Učenici se dijele u parove tako što svakom od učenika predavač da već pripremljenu karticu i pusti učenike da nađu svoje parove. Poslije toga parove rasporedi po učionici

ZAKLJUČAK

Učenici se opet organizuju u krug (stolice i klupe ostavimo sa strane, trebat ćemo slobodan prostor za sjedeću aktivnost) te im dozvolimo da iznesu svoje dojmove. Možemo postavljati dodatna pitanja koja će učenike navesti na diskusiju. Možemo postaviti ova izabrana pitanja.

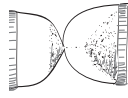
- Da li je bilo teže voditi ili biti vođen? Zbog čega je to?
- Da li nekada više odgovara voditi a nekada biti vođen? U kojim situacijama?
- Da li je bilo teško oponašati poput ogledala, bez korištenja slova?
- Da li se možete s takvom situacijom sresti u svakodnevnom životu?

Predavač može završiti aktivnost tako što će objasniti da smo vježbali našu sposobnost empatije, koja je bitna i pri kontaktu sa ljudima drugih nacionalnosti ili sa ljudima iz drugih država.

DODATNE INFORMACIJE O TEMI

Empatija je sposobnost uživjeti se u osjećaje i doživljaje druge osobe. Da bismo bili sposobni uživjeti se, korisno je da na trenutak stavimo na stranu svoje sopstvene stavove, vrijednosti i stereotipe.

AKTIVNOST III ŠTA SVE (NE) PRIMJEĆUJEMO?

VRIJEME TRAJANJA AKTIVNOSTI
10 minuta

POMAGALA

- po slobodnom nahođenju (iskoristiti maštu).
- npr. plišani medvjed, šešir i sl.

CILJEVI AKTIVNOSTI

1. Razmisliti kako gledamo na svijet oko nas i u čemu leži selektivnost našeg pogleda te čime je ona uslovljena.
2. Razmisliti zašto selekcija može biti loša a zašto dobra.

KARAKTERISTIKA AKTIVNOSTI

Fizička aktivnost usmjerena na činjenicu da često primjećujemo samo određene stvari a lako propuštamo druge.

POSTUPAK

Predavač razmjesti učenike u dva reda po cijeloj širini razreda tako da svaki učenik naspram sebe ima drugog učenika. Predavač podijeli učenike na grupu A i grupu B – na jednoj strani stoji grupa A, na drugoj stoji grupa B. Dobro je podijeliti učenike na drugačije parove (A i B) od prethodnih aktivnosti. Stolice i klupe su sa strane, u učionici, tako da je između parova prazan prostor. Predavač pročita sljedeća pravila i naglasi da će ih pročitati samo dva puta

bez mogućnosti postavljanja pitanja.

1. Učenici u grupi A (tj. oni koji stoje u jednom redu) imaju zadatak nabrojati što više zemalja koje bi željeli posjetiti.
2. Učenici u grupi B bi trebalo da zapamte što više zemalja koje učenici iz grupe A navedu.
3. Vrijeme za zadatak je 1 minuta.
4. Nakon 1 minute učenici iz grupe A rade zadatak grupe B i obratno. Također, vrijeme za zadatak je 1 minuta.

Nakon što pročita pravila, predavač pustiti učenike da ispunjavaju zadatak bez reagovanja i intervencija. Dok učenici rade na zadatku, predavač nekoliko puta bez komunikacije i priče prošetava praznim prostorom između dva reda učenika. Tokom šetnje, predavač uradi nešto neobično - npr. na glavu stavi šešir (koji inače ne nosi) ili na rame stavi manjeg plišanog medvjeda i sl.

Nakon završetka zadatka predavač postavlja pitanja.

- **Ko je primjetio nešto neobično tokom zadatka?**

Predavač ispituje učenike da vidi da li su primjetili to da je prošetao između njih sa neobičnim predmetom.

Kada učenici navedu šta su sve neobično primjetili, prelazi se na kraću refleksiju.

REFLEKSIJA

Kratka refleksija se fokusira na spoznaju da često primjećujemo samo određene stvari a lako propuštamo neke druge, do čega dolazi kako pri upoznavanju sa ljudima, tako i pri praćenju medija – na primjer, na nas utiče varljiv naslov u novinama iako se sami sadržaj članka razlikuje od naslova. Štaviše, ono što primjećujemo može biti pod uticajem okoline – šta nam neko ili nešto govori da je bitno za nas (na primjer, u kontekstu naše aktivnosti, to je zadatak koji nam govori da trebamo zapamtiti što više zemalja koje drugi učenik želi posjetiti, dok se u stvarnom životu može raditi o rasnim i etničkim razlikama između ljudi). Tako se koncentrišemo na zadatak, te ne primjetimo da je predavač između nas prošao nekoliko puta sa neobičnim predmetom.

MOGUĆA PITANJA

- Šta vas je kod aktivnosti iznenadilo?
- Šta je bilo teško ili pak jednostavno (i zašto)?
- U toku aktivnosti smo se usmjerili na nabrajanje zemalja a propustili smo neke druge stvari – da li nam se nešto slično može desiti i u stvarnom životu? Možete li navesti primjer?
- Ko u životu utiče na to šta primjećujemo (slično kao što je na nas utjecao predavač koji je odredio zadatak)?
- Da li selektivna percepcija (to zapažanje samo nekih stvari) može biti za nešto i dobro?
- Da li nam može štetiti? Da li primjećujete povezanost sa temama koje smo dosad obrađivali (stereotipi)?

Korisno je također, doći do zaključka da selekcija olakšava orijentaciju u svijetu

- inače bismo bili preplavljeni informacijama, ali ne smije se zaboraviti šira perspektiva i distanca. Osoba mora biti svjesna selekcije koju pravi.

SAVJET ZA PREDAVAČE

Predavač može izabrati „neobični“ predmet, ali bi to trebalo da bude vizualni dodatak (prije nego zvukovni). Također, može i modificirati zadatak, npr. da se nabroje imena i prezimena svih članova rodbine i sl.

AKTIVNOST IV ŠTA VAM PADA NA PAMET?

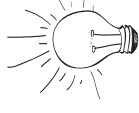
VRJEME TRAJANJA AKTIVNOSTI

20 minuta

POMAGALA

- radni list: Primjer powerpoint prezentacije
- powerpoint prezentacija
- papir (za svakog učenika, dovoljna je veličina A6)

CILJEVI AKTIVNOSTI

1. Usvajanje pojmova: prvi dojam, halo efekat ili stereotyp.
2. Otkrivanje predožbi i mišljenja o ljudima, te način na koji posmatrmo i stvaramo mišljenja o drugima.
3. Razmatranje predožbi. Suočavanje sa predrasudama i sa tim da nije moguće o nečemu govoriti jednoznačno.

KARAKTERISTIKA AKTIVNOSTI

Predavač pokaže učenicima fotografije ljudi preko powerpoint prezentacije. Učenici iznose svoja mišljenja, tvrdnje i stavove o ljudima i o njihovim karakteristikama. Ova aktivnost ima formu diskusije ili brainstorminga. Predavač objasni na primjerima, šta je to stereotipno razmišljanje, halo efekat i prvi dojam/utisak. Slijedi diskusija o načinima formiranja mišljenja, gdje učenici razmišljaju na koji način stvaramo prvi sud o drugima

i šta prilikom tog procesa na nas može utjecati.

POSTUPAK

FOTOGRAFIJE I MIŠLJENJA

Predavač podijeli učenicima papire. Nakon toga prikazuje powerpoint prezentaciju sa četiri različite fotografije ljudi (otprilike 15 sekundi za jednu fotografiju). Zadatak je da učenici pogađaju kakva je osoba na fotografiji, šta radi u životu, šta su njena interesovanja i slično. Svoja nagađanja će postupno zapisivati na papir: fotografija br. 1 – jedna tvrdnja, fotografija br. 2 – druga tvrdnja itd. Nakon prezentacije predavač

ponovo pokaže fotografiju br. 1 i pozove učenike da pročitaju sa svojih papira sve karakteristike koje oni misle da tu osobu najbolje opisuju. Istovremeno navode i to kako na njih djeluje prikazana osoba (simpatija, antipatija itd.).

Primjer za pojašnjenje: žena koja stoji pored automobila marke Mercedes-Benz, može biti „poslovna“ ili „uspješna“ i to možemo navesti kao primjer halo efekta. Zanimljivo je uvidati razlike karakteristika koje se navode za istu fotografiju, na primjer, učenici za navedenu fotografiju isto mogu napisati „manekenka“ ili „stjuardesa“; Na ovaj način se može pokazati subjektivnost mišljenja.

REFLEKSIJA

Nakon prezentacije svake fotografije predavač izdvaja zanimjive tvrdnje koje mogu poslužiti kao primjeri prvog dojma, halo efekta ili stereotipa. Nakon toga slijedi diskusija da li su navedene tvrdnje istinite i kako su nastale. Predavač sa učenicima razgovara o zaključivanju na osnovu prvog dojma, halo efekta i o stereotipnom razmišljanju te o tome na koji način stvaramo naše stavove. Predavač pita učenike o vlastitim iskustvima i primjerima iz njihovih života.

MOGUĆA PITANJA

- Na osnovu čega ste ocjenjivali osobe na fotografijama?
- Šta vas je navelo da nekoga označite kao...?
- Šta mislite, zašto je neko označio određenu osobu kao...?
- Da li tako prosuđujemo i u stvarnom životu? Na primjer, kada dođe novi nastavnik (predavač, učenik) u učionicu, na osnovu čega u prvim minutama stvaramo mišljenje/sud o njemu/njoj? Kako taj prvi dojam utiče na naš pristup prema danoj osobi?
- Da li vam se nekad desilo da ste svoj prvi dojam o osobi promijenili? Možete li navesti primjer?
- Da li je teško promijeniti svoj prvi dojam?

PREDAVAČ OBJASNI UČENICIMA DEFINICIJU PRVOG DOJMA I HALO EFEKTA

Brzo procjenjivanje osobe koju vidimo prvi put zove se **prvi dojam**. U trenutku kada na osnovu jedne karakteristike procjenjujemo ostale odlike osobe (opet navodimo primjere koje su iznijeli učenici – na primjer, ko se neobično oblači i ima dugu kosu konzumira marihuanu) tu pojavu nazivamo **halo efekat**.

- Da li se sjećate situacije kada je neko o vama prosuđivao na osnovu prvog dojma, neko ko vas nije poznavao i da ste se zbog tog zaključka neugodno osjećali? Da li je procjenjivanje uvijek objektivno? (Ovaj trenutak možete iskoristiti da ukratko objasnite šta to znači „objektivno“).

Na isti način na koji prosuđujemo pojedince tako ocjenjujemo i društvene grupe, na primjer razrede, različite starosne, etničke grupe i slično. Ako prosuđujemo sve članove određene grupe samo na osnovu pripadanja nekoj grupi a da ne razmišljamo o individualnim odlikama pojedinaca, to nazivamo stereotip ili predrasuda (u negativnim situacijama).

- Da li vam pada na pamet još neki primjer stereotipa u tom smislu?

- Da li to važi za sve članove te grupe (na primjer „Nijemci su vrijedni i pedantni“ ili „Crnogorci su lijeni“ i slično)?

- Da li znate neki stereotip o grupi kojoj vi pripadate?
- Da li ste vi nekada bili dio grupe kada vam je bilo neugodno zbog načina na koji je drugi prosuđuju? Da li ste se nekada stidjeli zbog toga što pripadate određenoj grupi?

ZAKLJUČAK

Na kraju refleksije predavač može učenicima pokazati prezentaciju, gdje su fotografije istih osoba koje su poslužile za primjere, ali su prikazane u širem kontekstu. Predavač može na zahtjev učenika otkriti identitet fotografisanih osoba. Cilj nije otkrivanje identiteta osoba, već je cilj objasniti i pokazati kako određeni kontekst utiče na naš sud i na način na koji posmatramo stvari (odnosno stvaranje stereotipa).

- Šta mislite, zašto je bila prikazana i fotografija osoba u širem kontekstu?
- Koje su nove informacije promijenile vaše mišljenje o datoj osobi?
- Na koji način je moguće izbjeći stereotipno razmišljanje, halo efekat ili prvi dojam?

Predavač može učenicima pomoći sa odgovorima: Bitno je razlikovati činjenice i nagađanja, ne prihvatati tuđa mišljenja „zdravo za gotovo”, bitno je informisati se i stvarati svoje vlastite stavove.

1 DODATNE INFORMACIJE O TEMI

Stereotip je način razmišljanja povezan sa navikama, koji pojednostavljuje realnost i pridaje svim članovima grupe jedinstvenu

karakteristiku bez obzira na individualne osobine pojedinačnih članova grupe. Često se radi o zatvorenom, nepromjenjivom stavu, koji je obično preuzet (od roditelja, škole ili iz medija), a ne proizilazi iz vlastitog iskustva. Negativni stereotip se naziva predrasuda.

Halo efekat je nesvjesna greška pri socijalnoj percepciji. Radi se primjećivanju samo jedne, najdominantnije, karakteristike pojedinca kojeg vidimo prvi put. Prilikom percepcije i ocjenjivanja osobe dajemo prednost upravo toj dominantnoj karakter-

istici i na osnovu nje se stvara slika (često pogrešna) o karakteru pojedinca. Pod uticajem halo efekta, pojedinca ne možemo posmatrati objektivno.

Prvi dojam je početna informacija o pojedincu ili predmetu, koja ima najviše efekta i najviše izaziva našu pažnju. Proizilazi iz socijalne percepcije i trenutnog ocjenjivanja situacije. Često je to subjektivni i nepouzdati dojam, a prati ga halo efekat (vidi gore).

RADNI LIST PRIMJER POWERPOINT PREZENTACIJE

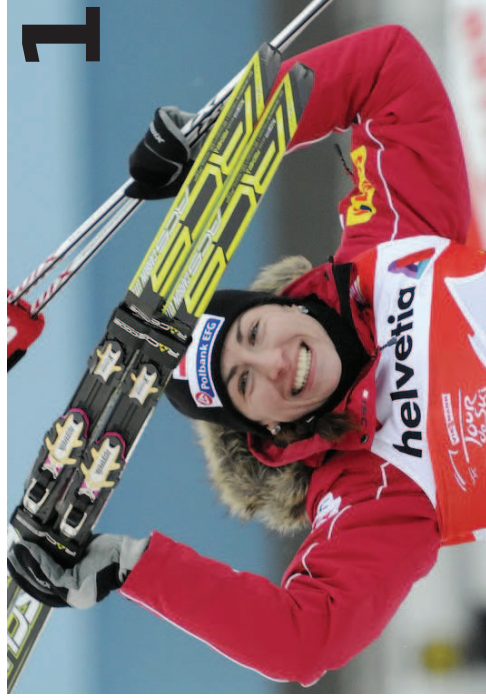
Powerpoint prezentacija sastoji se od fotografija a navedeni su samo primjeri ličnosti, koje je moguće iskoristiti. Korisno je izabrati osobu čije ime, prezime i profesiju poznajemo (da na taj način možemo pokazati uticaj prvog dojma).

RADNI LIST PRIMJER POWERPOINT PREZENTACIJE

RJEŠENJE SA INFORMACIJAMA O OSOBAMA NA FOTOGRAFIJAMA

1) Justyna Kowalczyk, najuspješnija poljska predstavница u skijaškom trčanju, dva puta svjetska prvakinja.

2) Milovan V. Dimitrijević, Klinika za otorinolaringologiju i maksilofacijalnu hirurgiju, Načelnik odeljenja za maksilofacijalnu hirurgiju, Beograd. (maksilofacijalna hirurgija = hirurgija komplikovanih oboljenja zuba i lica)

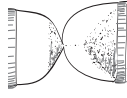
3) Vlado Šola, bivši hrvatski rukometni golman, nosilac zlatne medalje na Olimpijskim igrama 2004.

4) Slobodan Šijan, filmski režiser („Ko to tamo peva“, „Maratonci trče počasni krug“); profesor na Loyola Marymount University Film School.

AKTIVNOST V NEJEDNAKOST ILI...?

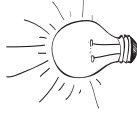

VRJEME TRAJANJA AKTIVNOSTI
40 minuta

POMAGALA

Najmanje 3 papira formata A3, makaze, papir u boji, ljepilo, četkice, 1 vodene boje, 1 set pastelnih boja, 2 flomastera (crveni i crni), obične olovke

CILJEVI AKTIVNOSTI

1. Razmisliti šta donosi nejednakost u odnosu sa ljudima.
2. Upoznavanje sa temama diskriminacije i pozitivne diskriminacije. Uпотреba naveđenih pojmova.

KARAKTERISTIKA AKTIVNOSTI

Učenici podjeljeni u tri grupe izrađuju plakati tipičnog obožavaoca/obožavateljke neke muzičke zvezde/benda. Grupe imaju isti zadatak ali različite materijale za izvršenje zadatka. Posmatrači obraćaju pažnju na reakcije grupa. Refleksija se fokusira na različite uslove rada i pojam diskriminacije.

POSTUPAK

FAZA 1 (20 MINUTA)

Predavač podijeli učenike u 3 grupe (sa istim brojem članova) i 3 posmatrača, te objasni pravila aktivnosti. Ne postavlja nikakva uvodna pitanja već ostavlja učenike

da spontano pristupe aktivnosti.

Predavač objasni sljedeće:

1. Sve grupe imaju isti zadatak: napraviti plakat tipičnog obožavaoca/obožavateljke neke muzičke zvezde/benda.
2. Ukupno vrijeme za izradu plakata je 15 minuta.

Nakon objašnjenja ova dva pravila, predavač podijeli materijal grupama i ne odgovara na pitanja te ni na koji način ne utiče na aktivnost.

Materijal se u grupe dijeli kako slijedi:

1. grupa dobija: 1 papir formata A3, makaze, papir u boji, ljepilo, četkice, vodene boje;
2. grupa dobija: 1 papir formata A3, pastelne boje, 2 flomastera (crveni i crni);
3. grupa dobija: 1 papir formata A3 a obične olovke.

Nakon što grupama izloži pravila i podijeli materijal, predavač posmatračima izloži sljedeća pravila:

1. Svaki posmatrač posmatra samo jednu grupu. Sjedne pored grupe sa papirom i olovkom;
2. Zadatak posmatrača je da prati dešavanja u „svojoj“ grupi;
3. Posmatrač ne utiče na aktivnosti - ne komentariše, ne smije se, ne uključuje se u pripremu i sl. Može zapisivati ono što vidi;
4. Fokusira se prije svega na sljedeće oblasti:
 - Da li su dodijeljeni materijali grupi dovoljni za izradu zadatka?
 - Ako nisu, kako grupa na to reaguje?
 - Da li grupa djeluje samostalno ili prati dešavanja u drugim grupama? i sl.

FAZA 2 (5 MINUTA)

Svaka grupa pokaže svoje plakate ostalim grupama (idealno bi bilo slike negdje zakačiti).

FAZA 3 – REFLEKSIJA (15 MINUTA)

MOGUĆA PITANJA ZA UČENIKE

- Da li je bilo teško ili jednostavno raditi sa materijalima koje ste dobili?
- Ko je prvi primijetio razliku u količini podijeljenog materijala? Kako ste tada reagovali?
- Da li jednostavniji uslovi za ispunjenje zadataka utiču na našu motivaciju da se taj zadatak ispuni? Zašto da i zašto ne?

PREDAVAČ PITA POSMATRAČE

- Da li su članovi grupe posmatrali drugu grupu tokom izrade zadatka?
- Na koji način je reagovala „vaša grupa“ kada je otkrila da radi sa drugačijom količinom materijala nego ostali?

PREDAVAČ TAKOĐER MOŽE DA PITA

- Da li ste se nekad susreli sa sličnom situacijom u svom životu? Pokušajte se sjetiti

jedne ili dvije situacije u kojoj ste se susreli sa primjerom nejednakog pristupa.

Predavač u ovom trenutku kaže da činjenica da je jedna grupa imala bolje uslove za rad od drugih predstavlja diskriminaciju. Takođe može pitati učenike:

- Da li ste se nekad susreli sa riječju „diskriminacija“? U kom kontekstu? Da li ste se sami susreli sa diskriminacijskim odnosom? Kada?

Predavač ukratko učenicima objasni šta je to diskriminacija i pozitivna diskriminacija (vidjeti objašnjenje ispod) i završi aktivnost sa zaključkom da u društvu gdje žive različiti ljudi (u multikulturalnom društvu) ponekad dođe do pojava kao što je diskriminacija. Ipak, takve pojave trebamo bolje upoznati i razumjeti ih kako bismo ih mogli spriječiti.

DODATNE INFORMACIJE O TEMI

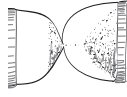
Diskriminacija je ponašanje u kojem se u jednakim ili sličnim situacijama prema jednoj osobi odnosimo drugačije (u negativnom smislu) nego prema drugoj i to iz razloga kao što je etnička pripadnost, spol, seksualna orijentacija, starosna dob, zdravstvena poteškoća, vjera ili uopće pogled na svijet

Diskriminacija je npr. 1. odluka šefa da ne ponudi posao ženi koja ispunjava sve kvalifikacije, sa objašnjenjem da žene u firmu ne prima, 2. restoran postavi natpis da ne poslužuje Rome, 3. homoseksualni par po zakonu ne može sklopiti punopravni brak i sl.

Šta diskriminacija nije? Na primjer, 1. kada neko partnera bira isključivo među osobama određene boje kože, 2. ako žena odbije ponudu za brak od značajno mlađeg muškarca sa objašnjenjem da je previše mlad za nju, 3. kada na prijemnom ispitu za Fakultet fizičkog vaspitanja nije izabran hendikepirani kandidat.

Često čujemo i pojam **pozitivna diskriminacija**, kojim se opisuje nastojanje da se neka, inače negativno diskriminirana grupa ljudi, ciljano priorizira. Primjer pozitivne diskriminacije su kvote afro-američkih studenata na univerzitetima u Sjedinjenim Američkim Državama, kao i smjernice Evropske komisije kojima se naređuje 40% omjer žena u rukovodstvima evropskih firmi.

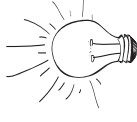
AKTIVNOST VI EVALUACIJA

VRJEME TRAJANJA AKTIVNOSTI
5 minuta

POMAGALA
- radni list: Evaluacijski trougao

CILJEVI AKTIVNOSTI

1. Ocjena seminarara od strane učenika.
2. Razmisliti o najzanimljivijim spoznajama koje su usvojene tijekom seminarara.

KARAKTERISTIKA AKTIVNOSTI

Svaki učenik samostalno razmišlja o vrijednostima seminarara i ocjenjuje ga pomoću evaluacijskog trougla.

POSTUPAK

Na kraju samog seminarara učenicima je ostavljeno vrijeme da razmisle s jedne strane,

u čemu im je seminar pomogao, a sa druge o pitanjima koja su iznesena u toku aktivnosti. Predavač podijeli svakom učeniku evaluacijski trougao i objasni postupak:

Na gornji vrh trougla koji je označen riječju **SAZNANJE** učenici napišu ono najzanimljivije što su toku seminarara saznali. U lijevi ugao koji je označen riječju **IZNENAĐENJE** napišu ono što ih je iznenadilo prilikom seminarara, a u desnom uglu kod riječi **NEJASNOĆE** napišu ono što im je ostalo ne-

jasno. U sredini trougla ispod mjesta **PORUKA** možete napisati svoju ocjenu seminarara ili ostaviti neku drugu poruku predavaču.

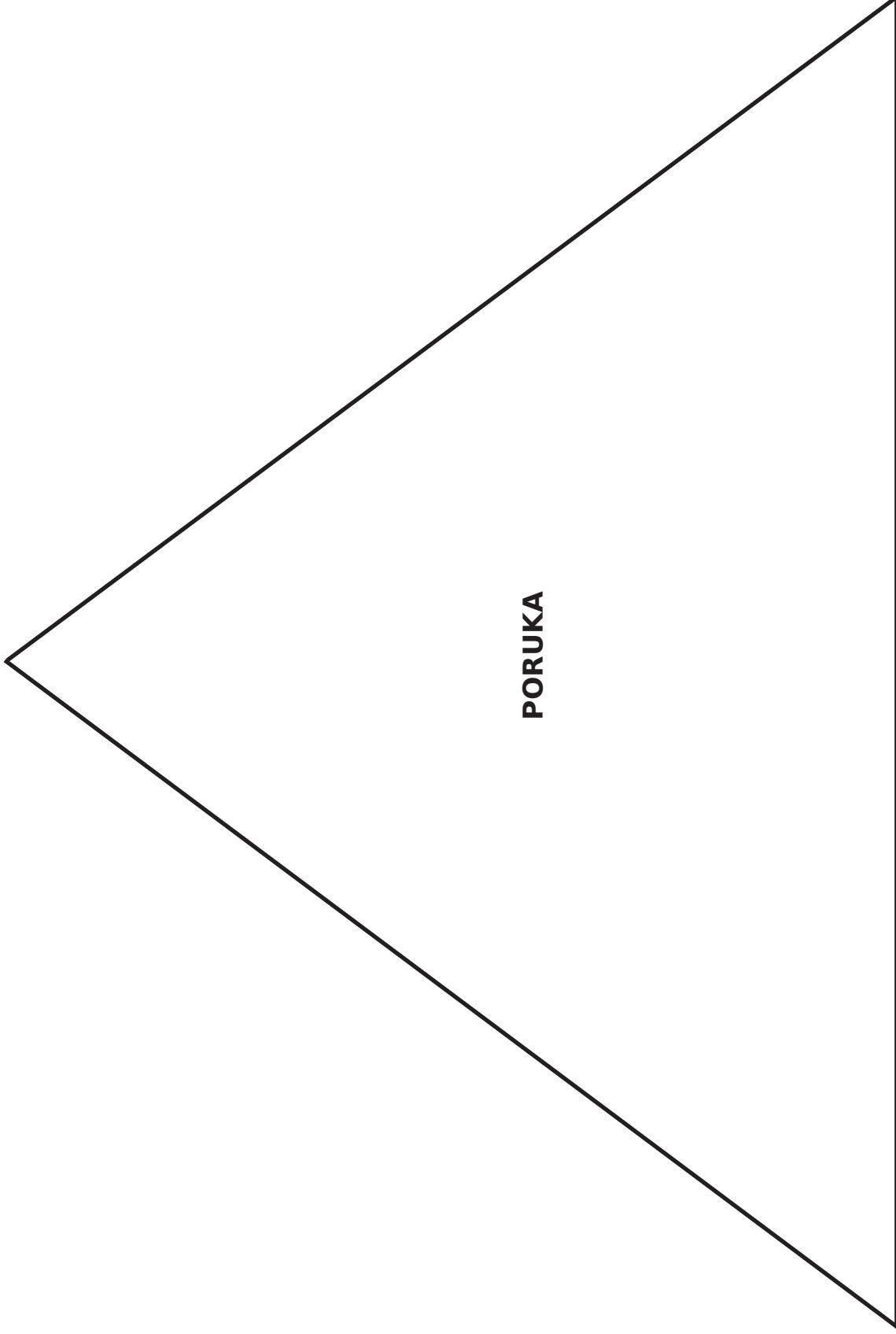
RADNI LIST **EVAULACIJSKI TROUGAO**

SAZNANJE

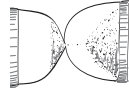
PORUKA

IZNENAĐENJE

NEJASNOĆE

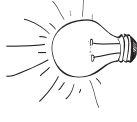
VARIJACIJSKA AKTIVNOST II **BINGO**

VRJEME TRAJANJA AKTIVNOSTI
10 minuta

POMAGALA
- radni list: Bingo

CILJEVI AKTIVNOSTI

1. Upoznavanje sa temom seminara, te međusobna razmijena mišljenja i stavova o kulturi.

KARAKTERISTIKA AKTIVNOSTI

Učenci dobiju radni list sa tvrdnjama koje se tiču ličnih iskustava pri upoznavanju drugih kultura. Zadatak za učenike je da nađu među svim učenicima nekoga za koga je ta tvrdnja istinita.

POSTUPAK

UVOD, OBJAŠNENJE PRAVILA OVE AKTIVNOSTI

Predavač objasni da će se u toku ovog seminara posvetiti temi multikulturalnosti. Pojasni da će se sada igrati igra Bingo, gdje ćemo saznati koliko je multikulturalan naš život. Predavač podijeli svim učenicima Radni list Bingo i objasni pravila igre. Za-

datak učenika je da za svaku pojedinačnu tvrdnju nađu nekoga od svojih kolega za koga je navedena tvrdnja istinita i da se ta osoba u odgovarajuće polje potpiše. Pobjeđuje onaj, koji će prvi imati potpise u svim poljima. Kada jedna osoba sve potpise skupi, treba izgovoriti: Bingo! U tom trenutku igra se završava, učenici se vraćaju na svoja mjesta. Bitno pravilo je da potpisi moraju biti od različitih kolega i kolegica. Jedna osoba se može potpisati drugoj osobi samo jednom (za male razrede ovo pravilo ne važi). Niko se ne smije potpisati na svoj sopstveni papir.

ZAKLJUČAK

Pobjednik pročitava sve tvrdnje i kaže koja se osoba potpisala pod koju tvrdnju. Možemo postavljati dodatna pitanja koja bi navela učenike na dalju diskusiju. Ovaj dio aktivnosti bi trebao da bude kratak jer cilj

je samo da se čuju primjeri toga šta je ko odgovorio u toku igre. Moguće je posvetiti pažnju samo određenim tvrdnjama a ostale zanemariti. Također, aktivnost možemo privesti kraju tako što ćemo učenicima postaviti slijedeća pitanja.

PITANJA

- Za koju tvrdnju je bilo najteže naći potpis?
- Ko je bio taj učenik/učenica ili učenici?
- Šta vas je najviše iznenadilo pri odgovorima vaših kolega?

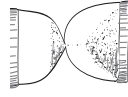
Aktivnost završavamo tako što objasnimo kako ćemo se o različitim kulturama i suživotu baviti i dalje u toku seminara.

RADNI LIST **BINGO**

Mogu zamisliti da živim dugoročno u zemlji gdje ne živi moja porodica.	Htio/htjela bih nekada raditi za stranu firmu.	Rado se družim sa strancima.	U goste ne idem praznih ruku.
Neko od moje rodbine živi u inostranstvu.	Tradicija je za mene vrlo bitna.	Bio/bila sam na drugom kontinentu, koji nije Evropa.	Bio/bila sam u inostranstvu bez roditelja (školske ekskurzije se ne računaju).
Mislim da smo svi isti bez obzira na boju kože.	Drago mi je da sam iz Bosne i Hercegovine.	Volim putovati.	Već sam bio/bila u konfliktu sa strancem ili osobom koja pripada različitoj kulturi.

Mogu zamisliti da živim dugoročno u zemlji gdje ne živi moja porodica.	Htio/htjela bih nekada raditi za stranu firmu.	Rado se družim sa strancima.	U goste ne idem praznih ruku.
Neko od moje rodbine živi u inostranstvu.	Tradicija je za mene vrlo bitna.	Bio/bila sam na drugom kontinentu, koji nije Evropa.	Bio/bila sam u inostranstvu bez roditelja (školske ekskurzije se ne računaju).
Mislim da smo svi isti bez obzira na boju kože.	Drago mi je da sam iz Bosne i Hercegovine.	Volim putovati.	Već sam bio/bila u konfliktu sa strancem ili osobom koja pripada različitoj kulturi.

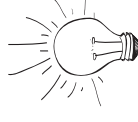
VARIJACIJSKA AKTIVNOST III KOJU BOJU VIDIMO?

VRIJEME TRAJANJA AKTIVNOSTI
10 minuta

POMAGALA
- nema pomagala

CIJJEVI AKTIVNOSTI

1. Razmisлити na koji način posmatramo/vidimo

svijet oko sebe i na čemu je zasnovana selektivnost naše percepcije.

2. Razmisлити i o slučajevima gdje je selekcija dobra, a gdje može biti problematična.

KARAKTERISTIKA AKTIVNOSTI

Aktivnost koja uključuje pokret a zatvara temu stereotipa i medija. Refleksija usmjerava pažnju na činjenicu da često vidimo samo određene stvari, a vrlo lako zanemarimo druge.

njih koje su drugačije boje od prve (zelene) boje na primjer žuta (bitno je da u učionici budu stvari obje boje). Učenici imenuju pojedinačne predmete kako im padaju na pamet i dalje sa zatvorenim očima. Kada završe sa imenovanjem svih predmeta koje su upamtili, predavač ih pozove da otvore oči. Slijedi kratka refleksija.

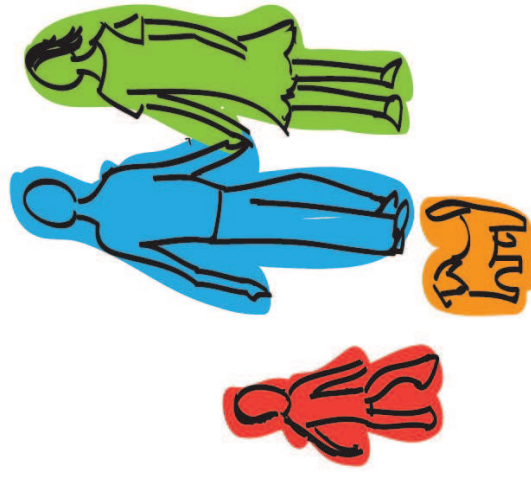
kaže šta je za nas bitno, može biti pod uticajem okoline (u našoj aktivnosti to je na primjer zelena boja, dok u stvarnosti to mogu biti razlike u rasama među ljudima).

POSTUPAK

Učenici hodaju po učionici proizvoljnim smjerom i tempom. Predavač im zadaje prvi zadatak - pokušati upamtiti što više predmeta određene boje (na primjer zelene) koje vide u učionici i pustiti ih da hodaju neko vrijeme (otprilike 2 minute). Na određeni znak predavač zaustavi učenike tamo gdje se nalaze, zatvaraju oči i dobijaju drugi zadatak: imenovati sve stvari oko

REFLEKSIJA

Kratka refleksija usmjerava pažnju na spoznaju da često vidimo samo određene stvari, a vrlo lako zanemarujemo druge stvari, što se dešava pri prvom utisku /dodjmu prilikom upoznavanja sa nepoznatom osobom, kao i u medijima - gdje dozvoljavamo da na nas utiče varljivi naslov, iako sadržaj članka može biti o nečemu potpuno drugom. Pored toga, primjećujemo da to što nam neko

MOGUĆA PITANJA

- Šta vas je iznenadilo prilikom aktivnosti?
- Šta je bilo teško ili jednostavno (i zašto)?
- Prilikom aktivnosti obratili smo pažnju na traženje samo jedne boje, a zanemarili smo ostale stvari - da li nam se nešto tako može desiti i u stvarnom životu? Da li

možete navesti primjer?

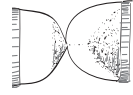
- Ko u životu utiče na to, šta trebamo da primijetimo (slično kako je na nas uticao predavač koji je odredio boju)?
- Da li nam selektivna percepcija (to što primjećujemo samo određene stvari) može biti korisna za nešto?
- Da li nam može naštetiti? Da li vidite povezanost s temama o kojima smo se do sada bavili (stereotipi, uticaj okoline, uticaj medija)?

SAVJET ZA PREDAVAČE

Korisno je također doći do zaključka da selekcija olakšava orijentaciju u svijetu - inače bismo bili preplavljeni informacijama, ali ne smije se zaboraviti šira perspektiva i distanca. Osoba mora biti svjesna selekcije koju pravi.

VARIJACIJSKA AKTIVNOST IV LUD, ZBUNJEN, ORIGINALAN, NORMALAN

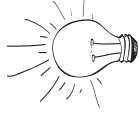
VRIJEME TRAJANJA AKTIVNOSTI
20 minuta

POMAGALA

- 4 papira s natpisima
DRUGAČIJI,
ČUDAN,
ORIGINALAN,
NORMALAN

- 1 papir za svakog učenika formata A5
- tabla

CILJEVI AKTIVNOSTI

1. Prihvatanje različitog poimanja „normalno“ i „drugačije“. Bilo da se radi o pojmu „drugačije“ u pozitivnom smislu kao „originalno“, u negativnom smislu kao „čudno“ ili u nekom neutralnom smislu. Svaka osoba poima ta dva pojma različito. Razmisliti o razlozima zbog čega je to tako.
2. Razmisliti kako je biti drugačiji od većine i kako je moguće reagovati na to s pozicije „drugačijeg“ i sa pozicije većine.
3. Usvajanje pojmova kao što su prvi utisak/dojam, halo efekat ili stereotip.

KARAKTERISTIKE AKTIVNOSTI POSTUPAK

Predavač čita tvrdnje a učenici odlučuju da li je iznesena tvrdnja, koja opisuje određenu osobu, za njih normalna, čudna, drugačija ili originalna. Učenici shvate u toku ove aktivnosti da svako drugačije poima pojam „normalno“.

Predavač napiše na tabli izraz „biti drugačiji“ i postavi pitanje: Šta to znači biti drugačiji? Predavač objasni da će se u sljedećoj aktivnosti posvetiti pažnja značenju navedene fraze. Učenici trebaju smisliti različite sinonime za riječ „drugačiji“. Jedan od predavača te riječi (ili fraze) piše na tabli.

POSLIJE TOGA PREDAVAČ POSTAVI PITANJE
- Šta je suprotno od riječi „drugačiji“?

Odgovore predavač također zapisuje na tabli. Nakon toga, predavač od učenika traži da razmisle da li su u posljednje vrijeme sreli nekoga ko im se učinio kao drugačiji, kako drugačiji i zbog čega. Potom predavač objašnjava pravila iduće aktivnosti.

DRUGAČIJI, ČUDAN...: (10 MIN.)

Predavač objasni da ćemo se baviti različitostima i normalnosti, ali ne na način da se utvrđuje ko je drugačiji ili normalan, već da opišemo koje nam se aktivnosti čine „drugačije“ ili „normalne“. Predavač će čitati tvrdnje, dok će se učenici pomjerati s jednog na drugi kraj prostorije na osnovu tvrdnje da li osobu smatraju normalnom, čudnom, drugačijom ili originalnom. Svaki atribut označava jedan od četiri ugla prostorije. Na svakom uglu, predavač zaljepi natpis sa jednom od riječi: DRUGAČIJI, ČUDAN, ORIGINALAN, NORMALAN. Na početku predavač dozvoli učenicima da se kratko izjasne zašto su se opredijelili za određeni ugao. Predavač, prije svega, uviđa ekstremne situacije (kada se velika grupa učenika nalazi u jednom uglu prostorije ili obrnuto, kada se jedan učenik nađe sam u uglu). Na kraju, nije neophodno da učenici nakon svake tvrdnje objašnjavaju svoj postupak. Daju objašnjenje samo za neke, kako se ne bi izgubila dinamika aktivnosti.

PREDAVAČ POTOM POSTAVLJA PITANJA

- Šta je razlog da neke stvari nekome djeluju normalno a nekome ne?
- Kako stvaramo mišljenje šta je normalno, a šta je drugačije? Ko na nas utiče pri tome?

TVRDNJE KOJE MOŽETE KORISTITI KAO PRIMJERE

- Nemam Facebook.
- Uvijek vozim biciklo, nikada se ne vozim u autu.
- Gledam Evroviziju.
- Plešem latinoameričke plesove.
- Voljela bih da postanem manekenka.
- Idem svaki dan u teretanu.
- Imam 120 kg.
- Ne jedem meso.
- Navijam za hrvatsku reprezentaciju.
- Navijam za bosanskohercegovačku reprezentaciju.
- Gledam seriju Lud, zbunjen, normalan.
- Idem nedjeljom u crkvu.
- Idem petkom na džumu.
- Moja majka je Hrvatica a otac Bošnjak.
- Sa svojim prijateljima se pozdravljam poljupcem u obraz i zagrljajem.
- Moja majka je iz Mostara a otac iz Gacka.
- Prije nego što uzmem jelo iz frižidera, moram pitati roditelje.
- Ja sam musliman/muslimanka.
- Nisam završio osnovnu školu.
- Ne pijem alkohol.
- Slušam turbofolk.
- Nisam vjernik.

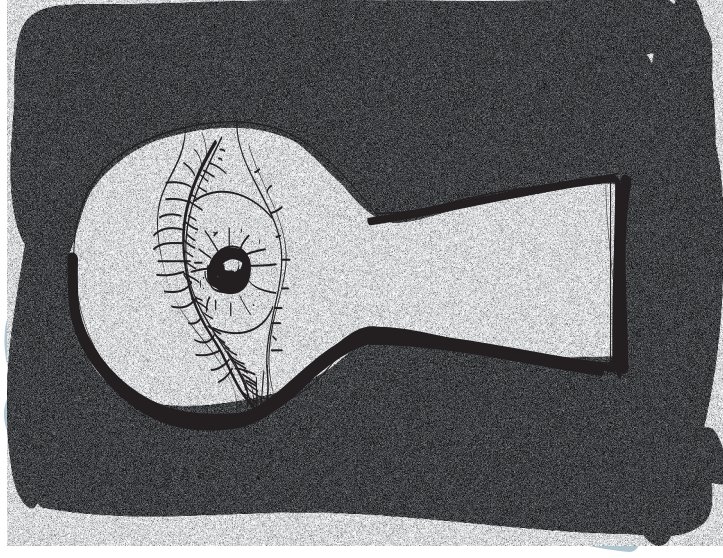
SAVJET ZA PREDAVAČE

- Na kraju aktivnosti možete pozvati učenike da sami izmisle neke tvrdnje (maksimalno dvije do tri).

REFLEKSIJA - SLOBODNO PISANJE

TEHNIKA SLOBODNOG PISANJA

Zadatak prema pravilima ove tehnike je da se u što kraćem vremenskom periodu zapiše što više ideja na postavljeno pitanje. Svoje misli ili asocijacije zapisujemo kao smisljeni tekst (sastav) slobodno, bez prekidanja i bez ocjenjivanja. Dozvoljeno je pisati sve što nam padne na pamet u vezi sa određenom temom, a da naše pisanje ne mora biti ograničeno formalnim (stilističkim ili pravopisnim) pravilima.

POSTUPAK

Predavač objašnjava učenicima da će im postaviti nekoliko pitanja o kojim bi trebali razmisliti. Odgovore na pitanja učenici će pisati na papir, svako za sebe. Predavač treba da naglasi da napisane tekstove svaki učenik ostavlja za sebe, da neće biti primorani da čitaju ili predaju svoj rad (učenici ne bi trebali da se opterećuju niti brinu oko pravopisa ili gramatike, jer za tehniku slobodnog pisanja nisu od ključne važnosti). Svaki učenik dobije papir i pripremi svoj pribor za pisanje. Potom svi počnu, bez ometanja, pisati smisljeni tekst na zadanu temu. Predavač istakne da se ne radi o takmičenju, ali da trebaju pisati svojim uobičajnim tempom. Prilikom pisanja

učenici se ne ocjenjuju, ne ispravljaju se greške, naknadno se ništa ne mijenja. Nastali tekst služi kao materijal, riznica ideja za obrađivanje postavljenog pitanja.

MOGUĆA PITANJA

- U kojoj situaciji, u toku aktivnosti, ste se osjećali drugačijim, različitim, originalnim?
- Kakav ste imali osjećaj u toku ove aktivnosti?
- Da li je uredu nekada biti „drugačiji“ a nekada „normalan“? Kada?
- (Možete dopuniti pitanjem: Šta biste morali učiniti vi za to, a šta ostali?)

Nakon što su učenici imali mogućnost

razmisliti o postavljenim pitanjima i napisati svoje odgovore, predavač daje prostor onim učenicima koji žele da podijele svoje odgovore sa ostalima, ne vršeći pritisak na njih. Slijedi rasprava i refleksija o tome šta učenici razmišljaju kada se osjećaju kao „normalni“ ili kao „drugačiji“, ili o tome ko određuje šta je normalno a kako je drugačije.

SAVJET ZA PREDAVAČE

Predavač pri kraju aktivnosti može informirati učenike da su koristili tehniku slobodnog pisanja, odnosno tehniku koju koriste pisci i koja stimulira kreativnost.

Iskorištena literatura:

Metodika i neke aktivnosti metodike proističu iz metodičkih materijala „Interkulturalni seminari i ciklus interkulturalnih pitanja“ od Hane Krejsove i Tereze Rejskove, 2011. godina, izdavač Multikulturalni centar Prag.

Drugi izvori:

BURYÁNEK, Jan. Interkulturalní vzdělávání: příručka nejen pro středoškolské pedagogy : projekt Varianty. Praha: Člověk v tísni v Nakladatelství Lidové noviny, 2004, 518 s. ISBN 80-710-6715-6.

SEBERICH, Michael i Florian M. WENZEL. The Power of Language. Gütersloh: Bertelsmann Foundation Publishers, 2001. ISBN 3-89204-577-1.

SEELYE, H.Ned. (ed.) Experiential Activities for Intercultural Learning. Maine, USA: Intercultural Press, 1996. ISBN 1-877864-33-1.

UZELAC, Maja. 111 koraka prema demokraciji i ljudskim pravima. Zagreb: MALI KORAK - Centar za kulturu mira i nenasilja, 2006. ISBN 978-953-97240-4-X.

Izvori fotografije:

AUTOWIZJA.PL. JUSTYNA KOWALCZYK WYBRAŁA MERCEDESA GL [online]. [cit. 2014-10-01]. Dostupné z: <http://autowizja.pl/2010/05/jusyna-kowalczyk-wybrala-mercedes-a-gl/>

MENSTREAM. JUSTYNA KOWALCZYK - WZROST, ZAROBKI, WAGA [online]. [cit. 2014-10-01]. Dostupné z: <http://menstream.pl/archiwum/tagi/tag,justyna;kowalczyk,40572,1.html>

METRO PORTAL. Modno osviješteni Vlado Šola [online]. [cit. 2014-10-01]. Dostupné z: <http://metro-portal.hr/galleries/photo/887>

OPŠTA BOLNICA BEL MEDIC. Maksimalna hirurška intervencija hirurga Prof. dr. Milovana V. Dimitrijevića [online]. [cit. 2014-10-01]. Dostupné z: <http://www.belmedic.rs/Maksimalna-hirurška-intervencija-hirurga-Prof-dr-Milovana-V-Dimitrijevića>

24 SATA. Vlado Šola: Moramo "zgaziti" Schaffhausen [online]. 2007 [cit. 2014-10-01]. Dostupné z: <http://www.24sata.hr/rukomet/vlado-sola-moramo-zgaziti-schaffhausen-32319>

SMEREDVO CENTRE FOR CULTURE. Slobodan Šijan [online]. 2013 [cit. 2014-10-01]. Dostupné z: <http://www.sdkultura.org.rs/slobodan-sijan/?lang=en>

SRBINSIDE. Slobodanu Šijanu nagrada „Tradicija Avangarde“ [online]. 2014 [cit. 2014-10-01]. Dostupné z: <http://www.srbinside.rs/?p=3631>

YOUTUBE.COM. Prof. dr. Milovan V. Dimitrijević o malignom tumoru usne duplje (onkološki problem) [online]. [cit. 2014-10-01]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=LpNH6OZQahQ>

